

riyeti gibi evrensel değerler çerçevesinde dünya ile bütünleşmeyi vurgulayan bir çizgiye gelmiştir. Bu gelişmede Batı'daki ideolojilerin çöküş sürecine girmesinin de rolü olmuştur.

Günümüz İslâm dünyasında dinî bir karakter taşıyan fikrî ve siyasî hareketlerin dışında kalan tavırlar arasında en yaygın olanları seküler Batıcı tavırla yenilikçi ve muhafazakâr özellikler taşıyan tavırlardır. Genellikle idarî ve bürokratik mekanizmalarda etkin olan seküler Batıcı tavır, dini sadece ferdî vicdanları ilgilendiren kültürel bir değer olarak tanımlarken yenilikçiler, Batı'nın temsil ettiği çağdaş değerlerle kendi inançları arasında bir çelişki görmeyen sivil kesimlerdir. Öte yandan seküler Batıcı çabaların nihaî noktada dini ortadan kaldıracığı endişesi taşıyarak dini ihya etmek amacıyla toplumdaki birikim ve değerlere sıkı sıkıya bağlılığı savunan gelenekçi anlayış ise daha çok popüler planda yaygındır ve büyük ölçüde mahallî kalmıştır. Genellikle önceki nesillerin otoritesi üzerine kurulan bu yaklaşım kaynaklar yerine kişilere vurgu yapmasıyla dikkat çekmektedir. Bunlara göre yapılması gerekenler üstatlar tarafından daha önce yapılmıştır, müslümana düşen görev geleneğe sıkıca sarılmak ve eski itihadların dışına çıkmamaktır.

Bunların yanında, farklı coğrafyalardan bazı entelektüel seçkinlerin, daha çok İslâm'la ilgili ferdî düşünce faaliyetleri arasında değerlendirilebilecek dar bir çevrede kalmış bâtinî yorumlarından mutlak rasyonalite (aydınlanmacı) referanslı yorumlarına kadar uzanan geniş bir yelpazede seyreden arayışlar da bulunmaktadır. Bilim, kutsal epistemoloji, bilgi, akıl, felsefe gibi konularda yoğunlaşan bu tür arayışlar entelektüel seviyede cereyan etmekte ve genellikle toplumsal karşılık görmemektedir. Bunlar arasında, muhtemelen biraz somut açılımları olan İsmâil Râcî Fârûkî öncülüğündeki "bilginin İslâmîleştirilmesi" projesi, 1981'den itibaren Malezya ve Pakistan milletlerarası İslâm üniversitelerinde uygulanmaya çalışılmaktadır. Bu arada İslâm dünyasının her tarafında yaygın bulunan tasavvufî hareketler de klasik öğretilerinden farklı olarak öncelikle modern dünyanın tehlikelerine karşı ferdin "imanını kurtarma" üzerinde yoğunlaşan örgütlü faaliyetleriyle varlıklarını devam ettirmektedir.

Sonuç olarak İslâm'ın modern döneminde cereyan eden fikrî hareketler ve düşünce faaliyetlerinde belirleyici olan hususların kaynaklandığı tarihî zemini

şu şekilde ifade etmek mümkündür: Bu dönemde tartışmaların ve arayışların odaklandığı modernizm, din - terakkî, ilim - din ve daha pratik seviyede kadının değeri ve hakları, meşrutiyet, faiz, sigorta gibi pek çok problemin esas itibarıyla bizzat modern olduğu, dolayısıyla bunların İslâm'ın kendi sistematik bütünlüğü içinde oluşan geleneğinden kaynaklanmadığı görülmektedir. Bu durumda esas sâik, farklı inanç ve kültürlerin baskısıyla karşılaşan İslâm toplumlarının bu baskının öncelikli varlık sebebi olan iktisadî sömürge mekanizmalarının oluşturulması sürecinde mâruz bırakıldıkları sosyoekonomik ve kültürel değişimlerle bunlara karşı direnen geleneksel değerlerin çatışmasıdır denilebilir. Zira sömürge durumuna gelen ve müslüman olmayan diğer toplumlarda da benzer gelişmelerin yaşanmış ve benzer konuların tartışılmış olması problemin kaynağının dışarıda bulunduğuna işaret etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mohammad Iqbal, *The Reconstruction of Religious Thought in Islam*, Lahore 1962; Aziz Ahmad, *Islamic Modernism in India and Pakistan*, London 1967; N. R. Keddie, *An Islamic Response to Imperialism: Political and Religious Writings of Sayyid Jamal ad-Din "al-Afghani"*, Berkeley 1968; Hamid Algar, *Religion and State in Iran 1785-1906: The Role of Ulama in the Qajar Period*, Berkeley 1969; H. M. Federspiel, *Persatuan Islam: Islamic Reform in Twentieth Century Indonesia*, Ithaca 1970; A. Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age: 1798-1939*, London 1970; A. M. Schimmel, *Islam in the Indian Subcontinent*, Leiden - Köln 1980; Seyyed Hossein Nasr, "Islam in the Islamic World, an Overview", *Islam in the Contemporary World* (ed. C. K. Pullapilly), Notre Dame 1980, s. 1-21; Fazlur Rahman, "Islam: Legacy and Contemporary Challenge", a.e., s. 402-416; a.m.f., *Islam and Modernity*, Chicago 1982, s. 84-163; Asaf Hussain, *Islamic Movements in Egypt, Pakistan and Iran, an Annotated Bibliography*, London 1983; I. M. Lapidus, *Contemporary Islamic Movements in Historical Perspective*, Berkeley 1983; a.m.f., *A History of Islamic Societies*, Cambridge 1989; Nadir Devlet, *Rusya Türkleri'nin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Ankara 1985; *Islam in Asia* (ed. J. L. Esposito), New York 1987; L. Binder, *Islamic Liberalism: A Critique of Development Ideologies*, London 1988; W. M. Watt, *Muslim-Christian Encounters, Perceptions and Misperceptions*, New York 1991; Mazheruddin Siddiqi, *Modern Reformist Thought in the Muslim World*, Delhi 1993; J. O. Voll, *Islam, Continuity and Change in the Modern World*, New York 1994; J. L. Esposito, *The Islamic Threat, Myth or Reality*, New York 1995; N. R. Keddie, *Iran and the Muslim World*, New York 1995; İsmail Hakkı Göksay, *Endonezya'da İslâm ve Hollanda Sömürgeciliği*, Ankara 1995; Hakan Kırımlı, *Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905-1916)*, Ankara 1996; J. Piscatori, *Muslim Politics*, Prin-

cepton 1996; İbrahim M. Abu-Rabi', *Intellectual Origins of Islamic Resurgence in the Modern Arab World*, Albany 1996; S. P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York 1996, s. 29, 121, 210-241; F. Halliday, *Islam and the Myth of Confrontation: Religion and Politics in the Middle East*, New York 1996, s. 114-217; *İslâm, Gelenek ve Yenileşme*, İstanbul 1996 (I. Uluslararası Kutlu Doğum İlmî Toplantısı, Tebliğler); *İslâm ve Modernleşme*, İstanbul 1997 (II. Kutlu Doğum İlmî Toplantısı, Tebliğler); Ahmet Kanlıdere, *Reform Within Islam: The Tajdid and Jadid Movement Among the Kazan Tatars (1809-1917)*, İstanbul 1997; M. Sait Özervarlı, *Kelâm-da Yenilik Arayışları*, İstanbul 1998; Alev Erkiilet Başer, *Ortadoğuda Modernleşme ve İslâmî Hareketler*, İstanbul 1999, s. 143-150, 223-300, 327-345; W. L. Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, Oxford 2000, s. 81-117, 130-146, 172-190; M. Monshipouri, "The West's Modern Encounter with Islam: From Discourse to Reality", *Journal of Church and State*, V. 40/1, Winter 1998, s. 25-56; "Islam", *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World* (ed. J. L. Esposito), Oxford 1995, II, 243-300.

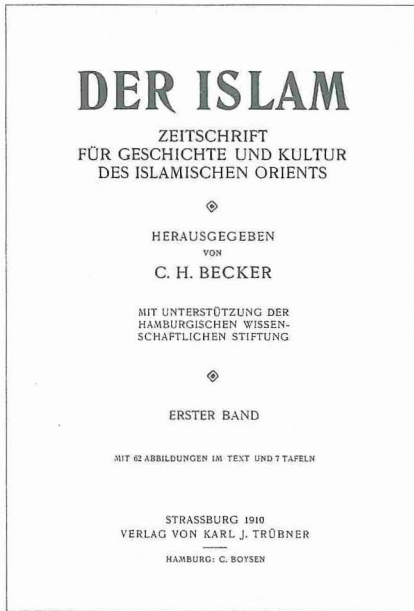
AZMİ ÖZCAN

Der ISLAM

Yayımına 1910 yılında başlanan Alman şarkiyat araştırmaları dergisi.

Almanya'nın sömürgeciliğe katılma sürecinde Hamburg'da faaliyete geçen Kolonialinstitut'un kurulması döneminde, 1908 yılında oluşturulan Lehrstuhl für Geschichte und Kultur des Orients'te profesör olan Carl Heinrich Becker tarafından, bu sürecin ihtiyaçlarıyla ilgili yapılan bilimsel araştırmaların sonuçlarını yayımlamak amacıyla 1910'da kurulmuştur. Dergi, ilk sayısında editör Becker'in "Der Islam als Problem" başlıklı yazısında bizzat açıkladığı programa göre hem bir din hem bir coğrafya hem de bir kültür-medeniyet olarak algılanan İslâm'ı bir problem şeklinde gören tipik oryantalist yayın organı biçiminde neşir hayatına başlamış ve öylece devam etmiştir. Bu programa göre araştırmacının görevi, müslümanların veya bir din olarak İslâm'ın karşı karşıya bulunduğu meseleleri ortaya koyup onlara çözüm aramak değil "bir problem olarak" İslâm'ı ve müslümanları araştırmaktır. *Der Islam*, Becker'in uhdesinde bulundurduğu kürsüyle irtibatlı olarak İslâm kültürü ve tarihi hakkında yapılan araştırmaları yayımlamış, çağdaş İslâm dünyasıyla ilgili yazılara alâka göstermemiştir.

Bugüne kadar Becker'in tanımladığı geniş çerçeveli anlamda İslâm ve müslümanlar konusunda araştırmalara katkı

Der Islam'ın ilk sayısının iç kapağı

niteliğinde pek çok önemli yazının yer aldığı dergi, önceleri başta Becker olmak üzere Alman şarkiyatçıların çalışmaları yayımladığı bir forum özelliği taşımakta iken zamanla bütün şarkiyatçılığın çok uluslu bir yayın organı haline gelmiş ve bu genel tavır dışında herhangi bir ideoloji ve özel akımı esas almaksızın ortaya çıkan yeni görüşlerin önemli bir göstergesi olmuştur. Editörlüğünü Becker'in ardından Rudolf Strothmann, Bertold Spuler, Heinz Halm, Albrecht Noth ve Jürgen Paul'un üstlendiği dergi, başlangıçta yılda üç fasikülden oluşan bir cilt halinde neşredilmekte iken 1970'li yıllardan itibaren fasikül sayısı ikiye indirilmiştir. I ve II. Dünya savaşları sırasında, 1946-1948 arasında, 1950 ve 60'lı yıllarda bazı kısımları olduğu için 2000 yılında ulaşılan cilt sayısı yetmiş yedidir.

İslâm coğrafyasında genel olarak Arap, Türk ve İran bölgeleriyle ilgili araştırmalara yer verilen dergide yayımlanan yazılar din, toplum, siyaset, tarih, hukuk, filoloji, edebiyat, mimari ve sanat alanlarında olup izlenen yayın politikası gereği çağdaş İslâm dünyasını ve kültürünü kapsamaktadır. Makale, belge neşri, metin tahkiki gibi bilimsel çalışmaların yanında kitap tanıtımı ve tenkidleri de neşredilmekte, normal fasiküllerin dışında özel sayı çıkarılmamasına rağmen zaman zaman kitap formunda ekler yayımlan-

maktadır. Rudolf Strothmann'ın *Das Strafrecht der Zaiditen* (1912) ve Max Horten'in *Das philosophische System de Schirâzi* (1640) (1913) adlı eserleri derginin eki olarak verilen kitaplar arasında bulunmaktadır.

Dergide neşredilen yazılar genellikle alanlarına bilimsel katkıda bulunmakla birlikte bunlar arasında Becker'in kaleme aldığı makalelerin yanında Gustave Edmund von Grunebaum'un İslâm medeniyetinin kaynakları üzerine yazdığı önemli makalesi (XLVI [1970], s. 1-54), Helmut Gâtje'nin Fârâbî'nin eserlerinde yer alan semantik-semiyotik cihetleri ele aldığı (XLVII [1971], s. 1-24), Erwin I. Rosenthal'in İslâm toplumunda devletin rolünü tahlil ettiği (L [1973], s. 1-28), Gregor Schoeler'in müslümanlar tarafından geliştirilen rivayet usullerini incelediği (LXII [1985], s. 201-230; LXVI [1989], s. 38-62, 213-251) yazıları, yine benzer bir konuda fıkıhla irtibatlı olarak Harald Motzki'nin İbn Şihâb ez-Zühri hakkındaki makalesi (LXVIII [1991], s. 1-44) özellikle dikkat çeken çalışmalardandır.

BİBLİYOGRAFYA :

R. Paret, *Arabistik und Islamkunde an Deutschen Universitäten*, Wiesbaden 1966, s. 19-20; C. H. Becker, "Der Islam als Problem", *Isl.*, I (1910), s. 1-21.

TAHSİN GÖRGÜN

İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ

1940-1987 yılları arasında yayımlanan İslâm tarih, coğrafya, etnografya ve biyografi ansiklopedisi.

2-5 Mayıs 1939'da Ankara'da toplanan I. Türk Neşriyat Kongresi'nde alınan karar doğrultusunda Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'ne gönderdiği 9 Mayıs 1939 tarihli bir yazıyla, Hollanda'nın Leiden şehrinde yayımlanması tamamlanmış olan *The Encyclopaedia of Islam*'ın zeyil maddeleriyle beraber Türkçe'ye çevrilmesi istenmiştir. Bunun üzerine Edebiyat Fakültesi'nde kurulan bir heyet tarafından düzenlenen rapor muhtevastaki prensip kararlarına göre yapılan hazırlıklardan sonra Aralık 1940'ta *İslâm Ansiklopedisi*'nin ilk fasikülü çıktı. Çalışmalar önce fakülte dekanı Hamit Ongunsu'nun sorumluluğunda yürütülürken kısa bir süre sonra ansiklopedinin yönetimine Abdülhak Adnan Adıvar getirildi. Yayın kurulu na da Reşit Rahmeti Arat, Avni Başman, Sabri Esat Siyavuşgil ve M. Şerefettin Yaltkaya üye; Besim Darkot, Mükrimin

Halil Yınanç, Zeki Velidi Togan, Cavit Baysun, Ahmet Ateş ve M. Tayyib Gökbilgin yardımcı tayin edildi. İlk çalışmalarına, Türkiye Enstitüsü'nün bugün İstanbul Üniversitesi Profesörler Evi olarak kullanılan binasında başlayan *İslâm Ansiklopedisi* heyeti, 1947 yılından itibaren enstitünün taşındığı Hasan Paşa Medresesi'nde faaliyetini sürdürdü. Mesai arkadaşlarıyla birlikte ansiklopediye ilk ilmi hüviyetini veren Adıvar'ın vefatı üzerine (1955) kurul başkanlığına Cavit Baysun, heyet üyeliklerine de Reşit Rahmeti Arat, Ahmet Ateş ve Besim Darkot getirildi. Bazı görüş ayrılıkları sebebiyle Millî Eğitim Bakanlığı 1961'de bu kurulu görevden alarak Ahmet Ateş başkanlığında Reşit Rahmeti Arat, İbrahim Kafesoğlu ve Tahsin Yazıcı'dan oluşan yeni bir yayın kurulu tayin etti. Ahmet Ateş'in 1966'da ölümünden sonra Tahsin Yazıcı başkan, Fikret Işıltan, Sadettin Buluç ve Nihad M. Çetin de üye olarak görevlendirildi. Bazı eleştiriler ve Buluç'un yurt dışına gitmesi üzerine bir süre sonra heyet dağılınca istifası bakanlıkça kabul edilmeyen Tahsin Yazıcı'nın başkanlığında Orhan F. Köprülü, Abdülkadir Karahan ve Nejat Göyünç'ten oluşan beşinci heyet görev başıladı (1970). Ancak Göyünç'ün tayininin çıkmaması ve Karahan'ın da istifası (1972) yüzünden iki kişi kalan heyete çeşitli zamanlarda Sadettin Buluç (1971), Bekir Kütükoğlu (1975) ve İbrahim Kafesoğlu (1976) katıldı. 1980 yılında Tahsin Yazıcı'nın yerine Bekir Kütükoğlu kurul başkanlığına getirildi, Nihad M. Çetin de ondan boşalan üyeliğe tayin edildi. Ertesi yıl Kütükoğlu görevden alınarak tekrar Tahsin Yazıcı başkanlığa, ayrıca Nejat Göyünç ve Ahmet Suphi Furat üyeliğe tayin edildi. Bir süre sonra ayrılan Göyünç'ün yerine Nazife Hoca getirildi. Ansiklopedi 1987'de Tahsin Yazıcı, Orhan F. Köprülü, Ahmet Suphi Furat ve Nazife Hoca'nın oluşturduğu kurulun yönetiminde tamamlandı.

Başlangıçta ansiklopedinin sadece tercüme yoluyla yayımlanması düşünülmüşse de daha sonra Türkiye'ye ait maddelerin yetersizliği ve yanlışları dikkate alınarak düzeltme ve ilâvelerde bulunulması, bazı maddelerin ise yeniden yazılması uygun görülmüştür. Böylece her cildin iç kapağındaki ifadeyle "Leyden tab'i esas tutularak telif, tâdil, ikmal ve tercüme suretiyle" yayımını sürdürmüştür. Ansiklopedinin çalışma prensiplerinden mütercim, müellif ve redaktörlerin tesbiti ve fasiküllerin neşre hazırlanmasına kadar büyük gayretleri olan heyet başkanı A.